

RÉGÉSZETI VONATKOZÁSÚ HELYNEVEK A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN

LOCALITY NAMES WITH ARCHAEOLOGICAL IMPLICATIONS IN THE TERRITORY OF HISTORICAL HUNGARY

TORMA ISTVÁN¹

¹ MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest

E-mail: torma.istvan@btk.mta.hu

Abstract

The name of the archaeological localities is not a simple label or means for denomination but in many cases means considerable help, especially for old appellations, in locating and classifying the localities. A part of the site names denotes the archaeological locality in itself. This paper deals with such loquacious names. The author has collected, partly from archaeological literature, partly from place-names and old maps, over 5000 denominations from the territory of historical Hungary, for further scientific elaboration.

Locality names with archaeological implication offer a wide variety of analytical possibilities; this study can present only a taster without claiming completeness. More attention is paid here, illustrated with a large number of instances, to place names, grouped according to archaeological phenomena.

In the multi-national country, a specific locality may have often had two or three names. Quite frequently, even a detailed local historical study is not adequate to judge, which was the original name. Names adopted from foreign languages can be distorted beyond recognition. The author is drawing attention to specific problems emerging when analysing names of archaeological interest.

Kivonat

A régészeti lelőhelyek neve nemcsak azonosító védjegy, hanem különösen a régebbiek esetében elősegíti a pontosabb helyhez kötést. A nevek közül sok önmagában is lelőhelyre utal. A dolgozat az utóbbi típusú nevekkel foglalkozik. A szerző – további elemző feldolgozás céljából – a régészeti irodalomból, a földrajzi névgyűjteményekből, a régi térképekről eddig mintegy 5000 régészeti vonatkozású nevet gyűjtött a történelmi Magyarország területéről.

A régészeti vonatkozású helynevek többféle vizsgálati lehetőségéből jelen tanulmányban a teljesség igénye nélkül csak néhányat mutat be. Részletesebben, sok példával illusztrálva tárgyalja a helynevek régészeti objektumok szerinti csoportosítását.

A soknemzetiségű országban nem ritkán két-háromnyelvű neve is volt egy-egy objektumnak. Nagyon sokszor beható helytörténelmi vizsgálattal sem dönthető el, hogy melyik az eredeti név. Az idegenből átvett nevek az idők folyamán szinte a felismerhetetlenségig eltorzulnak.

A szerző felhívja a figyelmet a régészeti vonatkozású helynevek vizsgálatakor jelentkező problémákra is.

KEYWORDS: ARCHAEOLOGY, ONOMASTICS, PLACE-NAMES

KULCSSZAVAK: RÉGÉSZET, NÉVTAN, HELYNEVEK

A régészeti lelőhelyek neve nemcsak azonosító védjegy, hanem különösen a régebbiek esetében elősegíti a pontosabb helyhez kötést. A lelőhelynevek közül sok önmagában is utal a még feltáratlan, más forrásokból ismeretlen lelőhelyekre. Dolgozatomban az utóbbi típusú nevekkel kívánok foglalkozni. A szakirodalomban egyaránt előforduló helynév és földrajzi név kifejezést szinonimaként használom. Helykímélés céljából legtöbbször elhagyom az irodalmi hivatkozásokat és általában a kutatástörténet tárgyalását.

A helynevek és személynevek már a krónikaírók érdeklődését is felkeltették. Részben kitalált, részben valós nevekre alapozva kreáltak történelmi

eseményeket. Témánk szempontjából különösen fontos, hogy az Érd melletti kora vaskori halomsírműző, Százhalom latin neve már Anonymusnál is szerepel. Csak a legutóbbi időben figyeltem fel rá, hogy Lázár deák térképén Százhalomnál (*Centum colles*), Érd, Ercsi és Martonvásár között a hegységábrázolásoktól jellegzetesen megkülönböztetve sűrűn egymás mellett álló, megközelítőleg gúla alakba rendeződő halmokat láthatunk. Ez tekinthető valamely magyarországi őskori lelőhely első térképi ábrázolásának (Papp-Váry & Hrenkó 1989. Kép a 35. oldalon.).

Rómer Flóris sokoldalú tevékenységében jutott hely a régészeti vonatkozású helyneveknek is. Az 1876-ban Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus fő szervezőjeként impozáns műben foglalta össze a kongresszus eseményeit, és elkészítette a magyarországi őskori, valamint részben későbbi leletek összefoglaló ismertetését is. A fontosabb lelőhelytípusokat fejezetenként elkülönítve tárgyalta. A földvárak bemutatására a Pogányvár szót terminus technikusként használta. A halmoknál a mai nevek mellett az okleveles említésekből is merített. Legrészletesebben a hosszanti sáncok neveit sorolja fel: *Csörsz árka, Ördög-árok, Teufelsweg, Teufelsgraben, Čertowsky-Jarek* stb. (Rómer 1878).

A régészeti vonatkozású (egyszerűbben kifejezve, régészeti) helyneveket a szakma az archeológiai kutatás kezdetétől széleskörűen felhasználta (Gaál & Kőhegyi 1984. Miklós 2007. Habovštiak 1985. Plaček & Bóna 2007. stb.). A nevek teljességre törekvő összegyűjtése, rendszerezése azonban nem történt meg. Ennek igénye is alig merült fel (Szalay 1928). A földrajzi nevekkal foglalkozó társtudományok kutatói néhány kivételtől eltekintve nem tanulmányozták a helynevek régészeti forrásértékét (Szabó 2008). A legrészletesebb, alapvető monográfiában például nem is szerepel a régészet a névtannal kapcsolatban álló tudományok között (Hajdú 2003).

A régészeti vonatkozású helynevek (földrajzi nevek) gyűjtésével csak nyugdíjazásom után, 2014-től tudtam intenzíven foglalkozni. Gyűjteményemnek az *Onomastica archaeologica* munkacímét adtam. Adatgyűjtésem jelenleg mintegy ötezer névből áll, ez kitarásomtól függően még 2-3000 névvel gyarapodhat. Ez a mennyiség már most is jó reprezentatív értékkel rendelkezik. Terveim szerint az adatgyűjtés befejezése után többek között a kutatástörténeti áttekintést, a nevek több szempontú elemzését, az interetnikus kapcsolatok feltárását kívánom elkészíteni.

A legterjedelmesebb rész a nevek kritikai adattára lesz, a vonatkozó régészeti, történeti, néprajzi adatokkal és a legszükségesebb mértékű nyelvészeti kiegészítéssel. A kevésbé közismert nevek eredetének megállapításához nélkülözhetetlen a földrajzi nevek etimológiai szótára.

A tárgyalt nevek legfontosabb forrását a régészeti szakirodalomban szétszórtan fellelhető nagyszámú adat jelenti. Fontosságukat külön kiemeli az a körülmény, hogy ezek a nevek hitelesítik a többi forrás hasonló neveit.

A legnagyobb tömegű régészeti név a különböző földrajzi névgyűjteményekben található. Pesty Frigyes történész kezdeményezésére és szempontjai szerint a Helytartótanács 1864-ben elrendelte, hogy az ország minden helységében gyűjtsék össze a

helyneveket. A kitöltött nyomtatványokat Pesty Frigyes temesvári címére kellett elküldeni. A hatalmas vállalkozás a több hiányzó helység, a természetszerűleg egyenetlen színvonal ellenére sikeresnek mondható. Tervezett tudományos feldolgozásából csak egy mutatóvannak tekinthető kötet jelent meg (Pesty 1888). A gyűjtő halála után a helynévgyűjtemény az OSZK-ba került, ahol megyék szerint kötetekbe rendezve őrzik. 1973 óta több megye és tájegység kézirata megjelent nyomtatásban (pl.: Pesty 1984). Annak ellenére, hogy a gyűjtési útmutatóban nem szerepel régiségekre vonatkozó kérdés, számos ilyenről is beszámoltak az adatközlők, sőt előfordult, hogy érmet is mellékeltek a jelentéshez. A helynévtár a régészeti helyneveknek is bőséges tárháza.

A tudományos helynévgyűjtés megalapozói (Benkő Lóránd, Lőrincze Lajos, Szabó T. Attila) a 20. század közepén egyedül végezték gyűjtő és feldolgozó munkájukat. Az 1960-as években széles körű szakmai és társadalmi összefogással indult meg országsszerte a földrajzi nevek összegyűjtése és közreadása, ami befejezetlensége ellenére is több megye sok tízezres névanyagával gazdagította a tudományt. Számunkra nagyon fontos, hogy megemlítik a régészeti leletek előkerülését, a helységenként mellékeltek térképvázlatok pedig lehetővé teszik a helynevek hozzávetőleges lokalizálását.

Igen értékes forráscsoportot jelentenek a 18–19. századi kéziratos térképek, az I. és II. katonai felmérés lapjai, a vízszabályozási, úrbéri és egyéb térképek.

A régészeti nevek többféle vizsgálati lehetőségéből csak néhányat mutatok be, azokat sem a teljesség igényével.

A soknemzetiségű országban nem ritkán két–háromnyelvű neve is volt egy-egy objektumnak. Pl. a baranyai Máriakémeád vármaradványai többek között *Várhegy, Schloßberg* ('kastélyhegy'), *Gradina* ('várhely') néven ismeretesek. Nagyon sokszor beható helytörténeti vizsgálattal sem dönthető el, hogy melyik az eredeti név. Az idegenből átvett nevek az idők folyamán szinte a felismerhetetlenségig eltorzultak. A Hont vármegyei Gyerk határárásában 1256-ban szereplő mons *Hradischa* ('várhely') jól azonosítható a mai Regiskével. Az eredetire nem is emlékeztető mai magyar név kialakulásához mindössze három–négy lépésre volt szükség:

Hradistya~Hradistye>*Radistye>Redistye>Regiske.

A ritkább névetimológiának szép példája az erdélyi szász *Burgberg* ('várhegy'), ami a 16. század elejétől Borberek néven fordul elő. A nyugat-dunántúli római utak *öttevény* elnevezését már Rómer Flóris is ismerte.. A Győr megyei Öttevény falu német neve *Hochstraße* ('magas út'), a Sopron

környéki azonos nevű falu Kisostorosra magyarosodott

A legegyszerűbbnek tűnő feladat a helynevek régészeti objektumok szerinti csoportosítása, habár itt is jelentkeznek problémák, átfedések. Kiseb- nagyobb gyakorisággal csaknem mindenfajta objektumra utalnak helynevek.

Az egykori települések neve közül a leggyakoribb és a legközismertebb a *Faluhely*, ami szinte kivétel nélkül elpusztult középkori falura utal. Az Alföldön viszont csaknem teljesen ismeretlen, ott a *-telek*, elpusztult falu neve+telek/telke használatos ilyen értelemben. Ugyanilyen jelentésű a sáríásapi szlovák *Dedínsko* ('faluhely'), a csomádi *Stara dedina* ('régí falu'). A németben alig ismerek megfelelő kifejezést: Az *Ortsried* a Fejér megyei Isztiméren és Pustavámon fordul elő, faluhely jelentésben. Kézírtas térképeken belterület elnevezésére alkalmazták. Pilisvörösváron *Dörfl* ('falucska') a középkori előzmény neve. Inkább az Alt+falunév változat használatos. Megjegyzendő, hogy itt is, mint az „Alt” jelző egyéb használatakor, nem biztos a régészeti érintettség, akár mindössze egy-kétszáz éves objektumról is lehet szó. Ugyanez vonatkozik a magyar *Ó-*, *Öreg-* kezdetű nevekre is. Az öreg szónak ráadásul tájnyelvben *nagy* jelentése is van (pl. öregszemű szőlő). A délszláv nyelvekben a *Szelistye* (*Selisce*) a legelterjedtebb. Vigyázni kell vele, mert újkori telepekre is használják. Ez a szó román helyesírással és továbbképzett változatokban ott is gyakori: *Săliște*, *Săliștiora*, *Seliște* stb. Megmagyarosodott helységnevekben is előfordul, pl. *Szeleste*.

Ritka régészeti vonatkozású helynév a *Házhely*. Ila Bálint nyomán egy volt Gömör megyei példát mutatok be Imola határából. Az 1560 táján már teljesen lakatlan Csákányt 1773-ban csákányi házhelynek nevezték, ahol még 1864-ben is kimutatható volt 18 ház helye. Zalában és Borsodban Házak helye, Házhelyek változatban is találkozunk vele. Ugyancsak ritkán az elpusztult falu nevéhez a hely szót ragasztották: *Anghely* (Rábaszentmiklós), *Csarnahely* (Békés).

Leggyakrabban a *Pusztá* jelzőt illesztették a név elé. A középkori falvakra utaló helynevek kiemelkedően magas számát az magyarázza, hogy a törökkort átvészelt lakosság jól ismerte a helyüket, de a 18. században betelepülők is még felismerhető maradványokat láttak.

Az edénytöredékek általában nem keltették fel a földeken dolgozók figyelmét, a névadásban alig-alig játszottak szerepet. A Feldebrővel egyesült tófalui Cserepes-Garábon sok cserepet, régi edényeket találtak. A feldebrői Cserepes-parton sok cseréptöredék, cseréppipa került elő. Baltát, közserszámot is találtak. A két adat egy lelőhelyre is vonatkozhat. Helynévként a *Cserepes* ezen kívül inkább a talaj rossz minőségére utal.

Több újkőkori telep a gyakori tűzkö előfordulásról kapta a nevét. Közülük leghíresebbként a szegvári *Tűzkövest*, a mórági *Feuersteinackert*, a csókai *Kremenyákot* és a szentgáli, bányaként is használt *Tűzköves-hegyet* említem. Rokon értelmű szó a kova. A kisdobronyi (Bereg vm.) *Kovadombon* újkőkori telep van. Az öcsödi tell neve *Kova-domb*. Az Arad vármegyei Jósászhelyen a *Părăul creminoși* ('kovás-patak') medrében és alluviális partján helyenként állítólag paleolitik holmik találhatók. Óvatosságra int bennünket az a körülmény, hogy több hely névadója a természetes tűzkö vagy más kemény kőzet előfordulása. Körmöcbánya eredeti *Kremnica* nevét a szintén tűzköves jelentésű azonos nevű folyóról kapta. Végezetül egyedi esetként a szabadkai *Tűzkö utca* névadója az ott lakó ilyen nevű család.

A római kori kő- és téglapületek maradványainak neve nagy számukhoz képest meglehetősen ritka, többnyire a kő, köves szó származéka: *Kőhányás* (Mány), *Köves alja* (Látrány), *Köves-szállás* (Bölcske), *Köves teleke* (Várdomb). Délszláv változata *Kamenya* (Érd). Ilyen név a *Tégla-domb* (Gyórszemere) és a *Téglaföldi-dűlő* (Mosonmagyaróvár). A neveknek önmagukban nincs keltető ereje, hasonló nevek középkori objektumoknál is előfordulnak. Köves területeken a név egyszerűen a természeti környezetre is utalhat. Egyedi név a gyulafirátóti *Pogánytelek*, a szentkirályszabadjai *Szoba-hely*, illetve *Romkút*. Dáciában több római kori telephely neve *Cărămidă* ('tégla'). A Torda-Aranyos vármegyei Mikes *La Cărămidă* dűlőjében sok római téglá- és cseréptöredék van. A hagyomány szerint itt rejtették el Dárius kincsét!

Az őskortól a kuruc korig terjedő időszakban épült igen nagyszámú föld-, kő- és téglavár neve az egyszerű *Vártól* a bonyolultabb *Cifrabolondvárig*, *Pogányvártól* *Bottyánsáncig* igen széles skálán mozog. Rendszerezésük külön dolgozatot igényelne. Most érdekességként csak néhány ritkább példát és egy nagyon elterjedt helynévcsoportot mutatok be. Szórványosan kisebb állatok neve áll a vár szó előtt: *Békavár*, *Szúnyogvár*, *Úrgevár* stb. Ezeknek nincs régészeti vonatkozása, csupán az illető állatfaj helyi túlzott gyakoriságára utalnak. Kivételt képez azonban a három ismert *Bolhavár* (Budakalász, Dunabogdány, Tahitótfalu). Ezek római kori őrtornyok, illetve hídőállás voltak. Az érdi *Kutyavár* 15. századi várkastély maradványa. A háromszéki Árkos határában emelkedő Várhegy vagylagos neve *Macskavár*. Tükörfordítás a tormosi (Nyitra vármegye) *Mačací zámok*, Árpád-kori földvár neve.

Ellenpéldaként bemutatom a legnagyobb Kárpát-medencei névváltozatú régészeti helynév családot (Torma 2011), amelynek egyes tagjai a szláv nyelveken kívül behatoltak a magyar, német és különösen a román nyelvbe is (**1. táblázat**).

1. táblázat: A grad/hrad és zámok származékainak főbb típusai**Table 1.:** Derivatives of the names *grad/hrad* and *zámok* and their main types

FŐBB NÉVVÁLTOZATOK					JELENTÉS
délszláv*	szlovák	lengyel	ukrán	szlovák	
Grad	Hrad	Gród	Horod	Zámok	vár, illetve kastély, várkastély
Gradac Gradec Graduc Gradóc Grác Graz Gréc Geréc	Hrádok Hrádek Hrádec Haraduk			Zámcek Zámecsek	kis vár
	Hradová				vár-, város
Gradina Gredina Gradinszkó Gradovina					várhely, várrom
Gradiska	Hradiszkó Hradoviszkó			Zámcsiszkó	város hely, várhegy, földvár
Gradistye Gradistya Gredistye Geredistye Gradisa Gradiscse Gradiscsák	Hradistye Hradistya Hradissa Hardissa Haragistya		Horodistye		város hely, várhegy, földvár
Podgradje Podgradja [Podgrad]	Podhradie Podhrad Podrágy Podhradce Podharagy Podhradík Podhradčik	Podgradzie	Podhorod Podhorogy Podhorodie	Podzámok Podzámcese Pod-zámcek	váralja település
Gradna Garadna	Hradna				vár-, várhoz tartozó
	Hradistyán				várhoz tartozók lakóhelye
	Hradzsin Rhadschin				várhoz tartozók lakóhelye

*A 13. század előtt keletkezett szlovák nevek is ebben az oszlopban szerepelnek.

A római kori utak és a hosszanti sáncok tárgyalásától a bőséges irodalom miatt eltekintek. Az iparrégészeti objektumok (bányák, vasérc lelőhelyek, kohók, kemencék stb.) bemutatásához további kutatás szükséges.

Az elpusztult falvak helyét legtovább a templomok maradványai, a csonka tornyok, később már csak kő- és téglatörmelékek, kiszántott embercsontok jelezték. Ezért érhető, hogy a régészeti helynevek között is igen nagy számmal szerepelnek. Legarchaikusabbak a *Szentegyház*, *Pusztaszentegyház*, *Óregszentegyház*, *Veresegyház*, ritkábban *Egyház* stb. típusú nevek, később ezekhez rendszerint a templom valamilyen összetétele társul. Nagyon sok a *Pusztatemplom*. További példák: *Templom*, *Templom-domb*, *Templomhalma*, *Templom-hát*, *Templom-hegy*, *Templomhely*, *Templom-rom*, *Templom-vár*, *Templomocskahely*, *Ócska-templom*, *Rossztemplom*, *Romlottegyház*, *Rútegyház*, *Öregtemplom*, *Fehértemplom*, *Vöröstemplom*, *Pogánytemplom*, *Régi templom helye*, *Pusztatorony*, *Csonkatorony* (két utóbbi vár maradványa is lehet), *Töröktemplom*. A fenti nevek legnagyobb része középkori templomhelyekre vonatkozik.

Különös helyet foglal el a *Ráctemplom* elnevezés. Tolna megyében a hódoltság után beköltözött magyar és sváb lakosság rációkkal találkozott, akik néhány helység kivételével hamarosan elköltöztek délre. Ezért a régeinek tartott objektumokat, így a templomromokat is a rációkról nevezték el. Az aparhanti, diósberényi, felsőnáni, kétyi, pálfai, szakadati és udvari *Ráctemető*, illetve *Ráctemplom* nagy valószínűséggel középkori létesítményre utal. Baranyában, ahol ma is él szerb etnikum, és természetesen a Délvidéken nincs a szónak korhatározó értéke.

Kiseb templomokra a középkorban is a kápolna szót használták. Újkori helynévi példák: *Kápolna*, *Kápolna bérc*, *Kápolna-domb*, *Kápolna-dűlő*, *Kápolna-halom*, *Kápolna-hegy*, *Kápolnás*. A 18–19. században a katolikus falvakban számos kápolnát építettek. A vallásosság csökkenésével jó részük elpusztult, már csak földrajzi név őrzi emléküket, ezért az ilyen helynevek régészeti érintettségének vizsgálata fokozott figyelmet igényel.

A németben csaknem kizárólagosnak tekinthető a templom jelentésű *Kirche* valamilyen összetétele: *Altkirche*, *Altkirchenberg*, *Altkirchengipfel*, *Kirchenäcker*, *Kirchenberg*, *Kirchengraben*, *Kirchengrund*, *Kirchenplatz*, *Öde Kirche*, *Öde Kirchenfeld*, *Türkenkirche*. Egészen ritka a kápolna megfelelője: *Kapeln*, *Kapelberg*, *Kapellentheile*.

A délszláv templomhelyek nevének többsége szintén a templom jelentésű szóból származik: *Sztára crkva* (*Alte Kirche*, *Töröktemplom*, *Turszka klisza*), *Cerkvistye* ('templomhely'), *Cirkvistye*,

Crikviste, *Crikvina*, *Cirkovlya*, *Crikvica*). A ritkább *Klisza* ~*Klissza* templom és vár jelentésben is előfordul. A Duna-Tisza-közi *Gradin*kről (tulajdonképpen 'várhely') a kutatás kiderítette, hogy elnevezésük ellenére középkori templomhelyek (Wicker 2006). Ugyanez a szó a Dél-Dunántúlon eredeti jelentésében használatos.

A szlovák nyelvben is a templom jelentésű *kostol* az alapszó: *Kostolisko* ('templomhely'), *Koscelisko*, *Kostolik* ('kis templom'), *Kostelec*, *Kostyelék*, *Koscilek*, *Kostelikové*, *Kostolná strán* ('templom oldal'), *Pustý kostol* ('pusztatemplom').

A román *biserică* szó elsősorban ma is álló templomokra vonatkozik, de változataival együtt középkori maradványokra is alkalmazzák: *Beserica*, *Besericuța*, *Beszerikoj*. A németek és románok által lakott Románresicán a *Biserică unguressă* egyértelműen középkori templom romjaira utal. A Békés megyei Kunágótán a *Biserika-dűlő*ben Árpád-kori templom maradványait tárták fel.

Az egykori monostorokra, kolostorokra utaló helynevek mindegyik nyelvben ritkábbak. Magyarul *Kolostor*, vagy inkább a *Klastrom* fordul elő, a németben *Kloster*, szlovákul pl. *Klástorisko* ('kolostorhely'). A nép gyakran kolostor maradványának tartja a plébániatemplomok romját is. A nemesnádudvari (Bács-Kiskun m.) *Klősterle* ('kolostorocska') egykori temploma teljesen elpusztult, csak középkori telepnyomokat lehetett megfigyelni. Legérdekesebb a leányvári *Klosterberg*, újabban inkább *Kolostor-hegy*, ahol az Árpád-kori földváron semmilyen templom nem létezett, nevét az óbudai klarisszák tévesen idevont birtoklási adata és hozzákapcsolódó monda miatt kapta. A *Monostor*, *Pusztamonostor*, *Monastiristye* ('monostorhely') stb. minden esetben régészeti lelőhelyre utal.

A mesterséges halmok (tévesen *kunhalmok*) a legnagyobb lelőhelycsoportot képezik (Tóth 2009. Bede 2012). Csak az Alföldön szétszórtan elhelyezkedőkből mintegy 5000 van, nem beszélve a dunántúli nagy halomsírmezőkről. Elnevezéseikről szintén külön tanulmányt lehetne írni. A halomnevek többségének jelzője régészeti szempontból érdektelen. Az alábbiakban a régészeti szempontból is érdekes nevek közül és a különlegesebből mutatok be példákat: *Tatár-halom*, *Török-halom*, *Földvári-halom*, *Köves-halom*, *Téglás-halom*, *Kápolna-halom*, *Lyukas-halom* (1231-től). Hasonló jelzőkkel a *hányás* szót is használták halmok nevének részeként: *Harminc-hányás*, *Nagy-hányás*, *Apró-hányások*. A két utóbbi név széles körben elterjedt hagyományhoz vezet bennünket. Pölöskén az elsőbe a török basát temették, a kisebbekbe a vitézeit. Néhány halmot a hagyomány szerint sapkával, kalappal hordtak össze: *Sapka-töltés*, *Kalapos-halom*.

Máshol részletesen kifejtettem, hogy a tiszántúli *Laponyag* az ellenkező nézetekkel szemben valójában szintén halom jelentésű, a két szót gyakran egymás szinonimájaként használták (Torma 2008). Első előfordulásakor határjárásban két ízben is laponyaghalom szerepel.

Az őskori halmok tetejére a középkorban számos helyen templomot építettek. A nyomtalanul elpusztult templomok körül tömegesen előbukkanó csontokat tömegsíroknak tartják: *Test-halom*, *Tetem-halom*, *Csont-halom*.

A temető és több összetétele háttéradatok nélkül nem alkalmas a régészeti érintettség megállapítására. Sokszor a nevek önmagukban árulkodnak: *Pogánysír*, *Sírdűlő*, *Sírhalmos-dűlő*. Szintén régészeti helynevek az alábbiak: *Temetődomb*, *Temetődűlő*, *Temető-halom*, *Kádár temetője*, *Pogánytemető*, *Pusztatemető*, *Katonatemetés*, *Hajdútemetés*, *Tatártemetés*, *Töröktemető*, *Csehtemető*, *Huszita-temető*, *Tótemető*.

A német *Alter Friedhof* ('ótemető') csak kellő körültekintéssel sorolható ide. Néhány baranyai *Groblje* helynév középkori temetőre utal. Az illocskai (Baranya megye) *Magyarsko groblje* a törökkorban elpusztult Újlak temetője lehetett. A tótmegyeri (Nyitra vármegye) *Čontoška* 12–15. századi telepmaradványokat és embercsontokat tartalmazó terület szlovákos neve.

A kincsekhez fűződő történeteknek, babonás hiedelmeknek, mondáknak az esetek döntő többségében semmilyen közük nincs a valósághoz. Helynévi lecsapódásukat, esetleges régészeti vonatkozásukat fokozott kritikával kell kezelni. A *Kincses*, az *Aranyos*, Arany-névvel együtt gyakran csak a föld (rét, szőlő, víz) jó minőségére utal. A több változatban előforduló *Kincses* közül talán egyedül a bodoki (Háromszék vármegye) *Kincsvár* (Kincsasásvár?) tekinthető reálisnak, ahol állítólag réztárgyakat találtak. Tényleges leletre utalhat az alábbi néhány adat. Nemesbikk (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) „*Aranyásó: domb mellyben valaha el rejtve volt aranyakat találtak.*” A vésztői (Békés m.) Tarló-dombon nagy mennyiségű edénytöredékekkel jelzett, többek között késő bronzkori telephelyet figyeltünk meg. A domb ÉK-i lábánál fekvő területet nevezik Aranybaltásznak, mert a hagyomány szerint a 18. század végén itt egy aranybaltát találtak. Valószínűleg a késő bronzkorban gyakori bronzbaltáról lehet szó. Sajószöged (Borsod-Abaúj-Zemplén m.), Arany gomb: „*...erről azt beszélnek az öregek hogy ott régen valami arany gombot ástak volna fel a' földből, az meg lehet mert sok itt maradhatott a' Tatár duláskor.*” A fertőmedgyesi *Goldbergen* a 20. század elején két germán aranycsat és egy aranylemez került elő. Ugyanitt korábban is találhattak aranyakat, mert az elnevezés

korábbi keletkezésű, ha csak nem a minőségéről kapta a nevét a hegy.

A pénzzel kapcsolatos elnevezések utalhatnak vásárlásra, bérművelésre (pl. *Tóváros*, Komárom m.). Legnagyobb részük azonban már névalakjával is lelőhelyet jelez: *Pénzásás*, *Pénzes*, *Pénzes-gödör*, *Pénzes-halom*, *Pénzes-verem*, *Pénz-hányás*. Az egyetlen általam ismert német példa, a szuloki (Somogy megye) *Geldloch* ('pénz-gödör') nevét azért kapta, mert fakitermeléskor pénzt találtak.

Benkő Loránd klasszikussá vált megállapítása szerint „...a névmagyarozatok egy része mindig rejt magában bizonytalanságokat...” Nagymértékben vonatkozik ez a régészeti nevekre is. Megbízható eredményt a nevek több szempontú kritikai vizsgálatától várhatunk. A régészeti leleteken kívül segítséget nyújthatnak a történeti adatok és népi hagyományok, mondák. Újabban légi felvételek és egyéb természettudományos vizsgálatok is igazolhatják a régészeti érintettséget.

Azzal a reménnyel zárom soraimat, hogy írással sikerült rámutatnom a régészeti vonatkozású nevek széleskörű elterjedtségére, sokszínűségére, és utalnom fontos forrásértékükre. Sajnálom, hogy szinte csak a jéghegy csúcsát mutathattam be.

Irodalom

BEDE, Ádám (2012): Beszámoló a Békés megyei Kis-Sárrét halmainak felméréséről. In: Kisfaludi Júlia szerk., *Régészeti kutatások Magyarországon 2010*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 55–73.

GAÁL, Attila & KŐHEGYI, Mihály (1984): Tolna megye földrajzi nevei régész szemmel. *Dunatáj* 7/1 58–67.

HABOVŠTIK, Alojz (1985): *Stredoveká dedina na Slovensku*. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava, 1–392.

HAJDÚ, Mihály (2003): Általános és magyar névtan. Személynevek. Osiris Kiadó, Budapest, 1–955.

MIKLÓS, Zsuzsa (2007): Tolna megye várai. *Varia Archeologica Hungarica* XXII 1–481.

PAPP-VÁRY, Árpád & HRENKÓ, Pál (1989): *Magyarország régi térképeken*. Gondolat Könyvkiadó és Officina Nova, Budapest, 1–255.

PESTY, Frigyes (1888): *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Budapest, 1–448.

PESTY, Frigyes (1984) kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vm. és kiegészítések. Bognár András

szerk., Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre. *Pest megyei Téka* **6** 1–619.

PLAČEK, Miroslav & BÓNA, Martin (2007): *Enciklopédia slovenských hradov*. Vydavateľstvo Slovart Bratislava 1–392.

RÓMER, Flóris (1878): Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie avant la VIIIe session du congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest 1876. In: *Compte-Rendu*. II. köt. 1–187.

SZABÓ, József (2008): *A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben*. JATE Szeged, 1–201.

SZALAY, Ákos (1928): Az archaeológiai kutatások szervezéséről és az ásatások technikájáról. *Archaeológiai Értesítő* **42** 1–22.

TORMA, István (2008): Laponyag (Tiszántúli halmok sajátos elnevezése). In: Bölskei Andrea & N. Császi Ildikó szerk., *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22-24). A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. 272–277.

TORMA, István (2011): Grad/hrad, zamek/zamok és származékaik a Kárpát-medencei helynévadásban (Várak, várhelyek, települések). In: Juan Cabello & C. Tóth Norbert szerk., *Erősségénél fogva várépítésre való*. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza, 163–186.

TÓTH, Albert (2009): Rekviem a kunhalmokért. *Tisicum* **19** 481–491.

WICKER, ERIKA (2006): Crkve, klisza, gradina, klostr. Középkori településeket jelző határrészek Bács-Bodrog vármegyében. *Cumania* **22** 5–75.